

ВРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГОМ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ТА ТИПОЛОГІЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ ПІД ЧАС ЗАЛУЧЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

**ВРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГОМ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ОСОБИСТОСТІ ТА ТИПОЛОГІЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ
У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ
ПІД ЧАС ЗАЛУЧЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ**

УДК 343.121.5:159.923-053.2

В81

ISBN 978-617-7239-70-2

Врахування психологом особливостей особистості та типології поведінки дітей у конфлікті з законом під час залучення до кримінальних проваджень. — Київ: ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2026. — 32 с.

АВТОРКИ

Журавель Тетяна, кандидатка педагогічних наук, виконавча директорка ГО «ВГЦ «Волонтер».

Козлова Анна, докторка філософії у галузі соціальних та поведінкових наук, спеціалістка-психологиня у сфері розслідування злочинів за участю дітей, судова експертка, залучена експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх.

Партицька Вікторія, психологиня; супервізорка роботи психологів, які долучаються до кримінальних проваджень за участю дітей, ГО «ВГЦ «Волонтер».

КООРДИНАТОР ВІД ЮНІСЕФ В УКРАЇНІ:

Старіков Віталій, координатор програм захисту дітей.

Матеріали підготовлено за ініціативи Офісу Генерального прокурора в межах проєкту «Надання психосоціальної підтримки та забезпечення правосуддя як складової частини кращого догляду для вразливих дітей», що реалізується ГО «Всеукраїнський громадський центр “Волонтер”» спільно з Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх за підтримки ЮНІСЕФ в Україні.

Думки, висловлені в методичних рекомендаціях, є позицією авторок і не обов'язково відображають погляди ЮНІСЕФ.

ВСТУП

Розслідування повинно відповідати найкращим інтересам дитини, незалежно від того, який процесуальний статус така дитина має. Нерідко на досудовому етапі можуть виникати труднощі або у взаємодії з дитиною, або ж із розумінням мотивів її поведінки і, як результат – у прийнятті рішення щодо міри її покарання.

Насамперед визначимося із понятійним апаратом, який вживається в цьому матеріалі.

Дитина – відповідно до статті 1 Конвенції ООН про права дитини, дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до цієї особи, вона не досягла повноліття раніше. Аналогічне визначення міститься і в Законі України «Про охорону дитинства».

Стаття 6 Сімейного кодексу України поділяє дітей на малолітніх (до 14 років) і неповнолітніх (від 14 до 18 років) і говорить про те, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, тобто до 18 років.

Дитина у конфлікті із законом – дитина, яка підозрюється, обвинувачується або визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, або щодо якої складено протокол про адміністративне правопорушення, чи визнана такою, яка вчинила адміністративне правопорушення, або дитина, яка до досягнення віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України ККУ.

Особистість – це сукупність індивідуальних психологічних, біологічних та соціальних характеристик дитини, зокрема і підлітка, що формуються під впливом різних факторів, таких як сім'я, соціальне середовище, освіта, життєвий досвід і фізичний розвиток. Вона розвивається і змінюється в процесі становлення, що робить її особливо вразливою та гнучкою.

У підлітковому та юнацькому віці, на етапі формування особистості, відбувається накопичення досвіду. З'ясування умов, в яких формується дитина, нерідко допомагає розкрити безпосередньо причини, які призвели до вчинення нею протиправних дій, дає змогу зробити висновок про те, чи є вчинений злочин випадковим епізодом або ж своєрідним наслідком її виховання та соціалізації, що має більш глибинні причини.

**ПОВЕДІНКОВІ РЕАКЦІЇ ТА СТЕРЕОТИПИ ПІДЛІТКІВ,
ЯКІ ВАРТО ВРАХОВУВАТИ ПСИХОЛОГАМ ДО ТА ПІД ЧАС
ПРОЦЕСУАЛЬНИХ (ЗОКРЕМА СЛІДЧИХ) ДІЙ**

Поряд із проявом типологічних рис підліткового віку та індивідуальних особливостей характеру підліткам властиві певні загальні якості, так звані “поведінкові стереотипи”, або поведінкові реакції, на вплив зовнішнього середовища, насамперед близького оточення, домівки і школи.

Поведінкові реакції – узагальнені особистісні якості підлітків, що яскраво виявляються як реакції на вплив факторів навколишнього середовища.

Реакція опозиції – зумовлена завищеними претензіями до поведінки чи певної діяльності підлітків. Виникає як активний опір, протест у зв’язку зі значними вимогами дорослих («бути першим», «бути ідеальним», «бути найкращим у всьому: в навчанні, спорті, музиці» тощо), а також внаслідок зменшення кількості звичної уваги від значущих дорослих (відсутність цікавості до того, як в дитини пройшов день; зменшення кількості схвальних відгуків щодо досягнень сина або доньки; скорочення якісно проведеного часу разом з батьками тощо). Ця реакція може виявлятися в різноманітних формах: прогули шкільних занять, демонстративна поведінка, втечі з дому, крадіжки, самогубство.

ВАЖЛИВО Не провокувати додатковий протест моралізаторством чи тиском. Важливо давати простір для висловлення, формулювати питання нейтрально.

Реакція відмови – більш характерна для дітей, але іноді зустрічається і в підліткову віці, коли відбувається різка зміна усталеної, звичної ситуації функціонування (переїзд, зміна навчального закладу, розлучення або смерть когось з батьків...). Зазвичай проявляється у відмові від контактів, які до цього були, звичної стратегії поведінки (ігор, проведення дозвілля) тощо.

ВАЖЛИВО Дитина може уникати контактів і замикатися. Психологу слід застосовувати поступове налагодження довіри, використовувати прості теми для початку, не вимагати негайної відвертості.

Реакція імітації – наслідування будь-якого поведінкового зразка значущої людини або створеного для наслідування образу. Найчастіше дитина намагається копіювати поведінку «популярного» однолітка, лідера групи. Може орієнтуватися на «кумира молоді», «сучасного героя». Дорослий також може стати прикладом, але якщо він користується достатньо високим авторитетом та повагою в дитини. Іноді в ролі такого «шаблону» або персони для наслідування може виступати «негативний герой», який має судимість, «проповідує істини кримінальної романтики», пропагує молоді привабливість злочинного світу.

Реакція негативної імітації – поведінка протиставлення наявній моделі. Якщо модель негативна, то реакція на неї буде позитивною, і навпаки. Для прикладу, підліток всіма можливими способами підкреслює своє небажання виправдовувати нав'язану йому батьками життєву стратегію. Категорично відмовляється від наданих йому матеріальних багатств, можливості навчатися в престижному виші, з подальшою перспективою бути влаштованим на високооплачувану посаду тощо. Хлопець, навпаки, спеціально надягає старий одяг, вживає нецензурну лексику, постійно спілкується з «проблемною» компанією, показово зловживає психоактивними речовинами.

Інший приклад: підліток, який із раннього дитинства бачив, як батько постійно перебуває в стані сильного алкогольного сп'яніння, б'є матір, кричить, знущується, зміг здобути освіту, влаштуватися на гідну роботу і протягом усього життя цілеспрямовано уникає вживання алкогольних напоїв та психоактивних речовин.

ВАЖЛИВО Розуміючи коріння поведінки підлітка, психолог має усвідомлювати власну роль як «моделі» спілкування: демонструвати повагу, врівноваженість, щирість, уникати ролі «дорослого, який карає».

Реакція компенсації проявляється в тому, що слабкість, невдачі в одній сфері діяльності підліток намагається компенсувати, досягаючи успіхів в іншій. Для прикладу, дитина, яка часто хворіє, слабо фізично розвинена, та яка не здатна досягти перемоги в рухливих іграх, під час змагань тощо, може докладати максимум зусиль, щоб мати відмінні показники в навчанні, або володінні вичерпними знаннями в тій темі, яка не цікава їй, проте до вподоби одноліткам. Все це – з метою компенсації своєї (на її думку, яка зазвичай підсилюється іншими) «неповноцінності». Проте не є виключенням випадки, коли ті самі негаразди в навчанні підліток може компенсувати “сміливою”, зухвалою, протиправною та ризикованою поведінкою як одноосібно, так і перебуваючи в компаніях.

Реакція гіперкомпенсації – проявляється в наполегливому прагненні досягти успіху (визнання серед однолітків), саме в тій сфері / складній галузі, де підліток «слабкий» та потребує значного розвитку. Для прикладу, дівчина з зайвою вагою активно займається спортом, створює собі спортивну фігуру і перемагає на відповідних змаганнях серед багатьох дівчат. Інший варіант: коли боягузливий хлопець, щоб здатися сміливим перед друзями, через свою гіперкомпенсацію (механізм реактивного реагування), може здійснити непродумані, зухвалі вчинки, які межують з хуліганством тощо.

ВАЖЛИВО Невдачі та занижену самооцінку дитина може “закривати” або демонстративною зухвалістю, або прагненням перевершити інших. У діалозі варто підкреслювати позитивні прояви сили й витривалості, але не підсилювати ризикову поведінку.

Реакція емансипації – прагнення до позбавлення від опіки старшого покоління, неприйняття усталених в суспільстві норм, правил поведінки та законів. Ця реакція є для підлітків однією з форм самоствердження. У хлопців вона буває виражена сильніше, ніж у дівчат. Факторами, що посилюють емансипацію, досить часто є: надмірна, гіперболізована опіка та контроль за поведінкою дитини, позбавлення її навіть мінімальної самостійності, зневажливе ставлення до її захоплень та інтересів, знецінення бажань та досягнень. Прояви цієї реакції досить різноманітні – від епізодичного бунту проти бать-

ківської влади до щоденної демонстрації свого прагнення завжди і всюди діяти самостійно, на власний розсуд, «проти системи», навіть якщо ці дії є деструктивними.

ВАЖЛИВО Прагнення незалежності потребує поважного ставлення та визнання права підлітка на власну думку. Замість “ти зобов’язаний відповісти” варто використовувати “важливо, щоб ти зміг / змогла пояснити свою позицію”.

Реакція групування – об’єднання однолітків у групи за спільними інтересами, направленістю дій, за територіальним принципом («в дворі», «на районі»), часто з використанням примітивного символізму («свій жаргон», «клички», певні позначки на одязі тощо).

ВАЖЛИВО Орієнтація на думку однолітків може впливати на відповіді дитини, і є ризик відтворення під час опитування групової лінії поведінки або “версії групи”. Розуміючи природу злочинів, скоєних у групі, і силу тиску групи на підлітка (навіть у спілкуванні один-на-один з психологом), психолог під час опитування має створити простір для дитини, щоб могла бути почутою саме вона, поза груповим впливом (що можна вербалізувати, наприклад, так: *«Зараз важливо почути саме твою версію, твої думки – не те, що могли говорити друзі чи інші. Тут немає інших, і тільки твій голос має значення»* або *«Я знаю, що, коли ми з друзями, то іноді думаємо чи поводимося інакше. Але зараз важливо зрозуміти, що ти сам думаєш і як ти бачив ситуацію»*).

Реакція захоплення, хобі – найбільш характерна для підліткового віку особливість. З психологічного погляду захоплення є різновидом мотивів, займаючи проміжне становище між потягом, з одного боку, та схильністю з іншого. На відміну від останньої, захоплення завжди більш емоційно забарвлені і наділені значною спонукальною силою. Підліток може присвячувати своєму хобі весь вільний час, навіть через нехтування навчанням та відпочинком, що зазвичай супроводжується відповідними наслідками для його ментального, розумового та фізичного здоров’я.

ВАЖЛИВО Інтереси можуть стати “містком” для встановлення контакту та зниження напруги під час опитування. Запитання про хобі допомагають зняти бар’єр і вивести підлітка на більш відкрите спілкування.

Під час проведення допиту психологу важливо розглядати поведінку підлітка не як “проблему”, а як прояв типових вікових поведінкових реакцій. Урахування цих механізмів дає змогу вибудувати довірливу атмосферу, знизити опір і допомогти дитині висловити свою позицію без додаткового травмування (обох сторін).

**СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ,
ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Характеристику особливостей особисті неповнолітньої особи можна структурувати через такі складові частини:

1. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

характеризуються сукупністю персональних ознак і відомостей про соціальну роль і місце неповнолітнього в соціумі: стать, вік, освіта, соціальний стан, можливо, наявна професія, вид діяльності тощо.

ДЛЯ ПРИКЛАДУ На підготовчій фазі до допиту психолог отримує від слідчого інформацію, що хлопець 15-ти років, закінчив 8 класів, навчальний заклад не відвідує, навчатись далі не планує, підробляє на фермі, займається забоєм тварин. Дитина з багатодітної родини (має трьох сестер і двох братів), проживають в однокімнатній квартирі, мати зловживає алкоголем, батько відбуває покарання в місцях позбавлення волі.

ЗАВДАННЯ Поміркувати, про що свідчить ця інформація та як можна її використати?

КЛЮЧ

- Хлопець має завершених лише 8 класів і не продовжує навчання. Це може означати обмежений словниковий запас, труднощі з абстрактним мисленням та швидкою обробкою інформації. Отже, психологу важливо будувати запитання максимально простою, зрозумілою мовою, уникати складних формулювань чи юридичних термінів.
- Робота на фермі та участь у забої тварин може впливати на емоційну чутливість (можлива десенсибілізація до болю, смерті, агресії). Це може як знижувати його емоційну реактивність, так і спричиняти приховані травматичні переживання. Досвід праці в дорослому середовищі робить його більш “дорослим” у побутових навичках, але не обов’язково у психологічній зрілості.
- Багатодітність та тісні житлові умови можуть знижувати рівень уваги до нього з боку дорослих. Він може бути звиклим до відсутності особистого простору

й одночасно потребувати визнання. Алкоголізм матері та ув'язнення батька можуть формувати недовіру до дорослих, особливо до представників “системи” (поліції, суду). Це важливо врахувати для побудови контакту: уникати авторитарності, натомість демонструвати емпатію й нейтральність.

2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ

показують ступінь суспільної небезпечності неповнолітніх у конфлікті з законом, глибину та стійкість їх антисуспільної спрямованості через вчинені ними небезпечні діяння, що мають ознаки певного складу злочину.

ДЛЯ ПРИКЛАДУ До інформації, зазначеної вище (див. п. 1.), додається така: хлопець неодноразово потрапляв у поле зору правоохоронних органів, вчиняв крадіжки в магазинах, наносив тілесні ушкодження іншим (бійки), перебував в стані алкогольного сп’яніння в громадських місцях і порушував порядок тощо.

ЗАВДАННЯ Поміркувати, про що свідчить ця інформація та як можна її використати?

- КЛЮЧ**
- Хлопець неодноразово скоював правопорушення (крадіжки, бійки, порушення громадського порядку). Це вказує на певну звичку та непоодинокий характер протиправної поведінки та можливу “нормалізацію” девіантної поведінки у власному досвіді. Отже, психолог має бути готовий до того, що дитина може не відчувати провини або навіть демонструвати “гордість” за свій досвід, що потребує нейтральної позиції з боку дорослого.
 - Факти агресії (бійки, тілесні ушкодження) та вживання алкоголю можуть свідчити про імпульсивність, низький рівень самоконтролю, схильність швидко “зриватися”. Це означає, що під час допиту необхідно: уникати провокативних формулювань; передбачити короткі інтервали у роботі, щоб знизити втому й агресивність; бути

готовим до того, що дитина може “відповідати силою” на загрозу, яку відчуває.

- Сукупність бідності, занедбаного середовища й порушень свідчить про дефіцит позитивних моделей поведінки. У підготовці це підказує: не можна спиратися на “моральні авторитети” (батьки, школа), які в його житті або відсутні, або дискредитовані. Натомість варто будувати контакт на повазі до нього як особистості, визнанні його досвіду, навіть якщо він “негативний”.
- Ймовірно, у хлопця низький рівень довіри до поліції та державних структур через попередні контакти з ними. Тому стратегія має включати створення відчуття, що допит – не покарання, а можливість висловитися. Це допоможе знизити опір.

3. ЦІНІСНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

– особливості особистості неповнолітніх, які детермінують вчинення ними злочинних діянь: хибне самовираження, змінене уявлення про справжні цінності; прагнення до швидкого (миттєвого) ефекту в отриманні приємних вражень, тяга до примітивних розваг, гострих відчуттів, емоційно забарвлених ситуацій; підвищена емоційна збудливість, імпульсивність; байдужість до суспільних проблем та відсутність гідного усвідомлення загальноприйнятих норм, правил, обмежень, нехтування (часом показне) нормами суспільної моралі; знижене почуття відповідальності за свої вчинки та розуміння їх значення; загострене почуття незалежності, негативізм у ставленні до тверджень дорослих, швидкий перехід до відчуженості від близьких, родичів, друзів.

ДЛЯ

ПРИКЛАДУ

До інформації, зазначеної вище (див. пп. 1, 2), додається така: з характеристики, отриманої з місця навчання, хлопець виправдовує насильство, визнає тезу «правий той, хто сильніший»; неодноразово порушував встановлені розпорядок та правила освітнього закладу; не має авторитету дорослих.

ЗАВДАННЯ Поміркувати, про що свідчить ця інформація та як можна її використати?

КЛЮЧ Зазначена вище інформація про дитину підсвічує вже передбачене нами раніше:

- хлопець, ймовірно, сприймає силу як єдиний доступний інструмент самоствердження, захисту чи досягнення мети. Це показує, що у його системі цінностей домінує культ сили, а не довіра, повага чи діалог;
- певна сталість змінених, антисоціальних ціннісних орієнтирів зумовлює “нормалізацію” девіантної поведінки у власному досвіді; неприйняття авторитету дорослих (вочевидь і до правоохоронних органів), емансипація від їхнього впливу;
- можемо припустити, що в умовах сімейної дезорганізації та дефіциту підтримки він виробив стратегію “виживання”, де головне – подбати про себе й показати, що він здатний дати відсіч, для нього важливо не “бути слабким”.

Поєднуючи інформацію, отриману про дитину від слідчого, та розуміння **поведінкових стереотипів підлітків**, що були описані вище, можемо зазначити, що в описаній ситуації також відбулося поєднання кількох реакцій:

- опозиції;
- негативної імітації;
- емансипації;
- компенсації (певною мірою, через зухвалу поведінку).

Отже, отримана інформація дає змогу **підготуватися до комунікації з підлітком під час допиту і заздалегідь вибудувати тактику**, яка зменшить ризик неуспішності цієї процесуальної дії.

У цьому контексті для психолога важливо:

- Усвідомлювати, що навіть у протестній чи девіантній поведінці є спроба відстояти власні уявлення про справедливість, силу, самостійність.
- Враховувати прагнення до емансипації. Краще говорити з позиції рівності (“ти маєш право розповісти свою версію”, “мені важливо зрозуміти, як це було для тебе”), а не авторитету чи сили.
- Працювати з імітаційними механізмами. Хлопець може легко наслідувати приклади – як негативні, так і позитивні. Тому важливо самому стати для нього моделлю поважного, але не принизливого спілкування.
- Фокусуватися на ресурсах. Попри схильність до насильства й правопорушень, у нього є потенціал до відповідальності й самостійності, які можна підсилювати через правильні межі (наприклад підкреслити, що здатність відверто говорити – це прояв сили, а не слабкості).
- Уникати тригерів сорому. Сором через родину, батьків чи власні вчинки здатен лише підсилити опір.

На практиці у підготовці до процесуальної дії це може означати потребу у такому:

- Використовувати доброзичливий тон.
- Підготувати просту й зрозумілу структуру запитань.
- Планувати комунікацію в простій, конкретній формі, з уникненням моралізаторства.
- Використати “безпечні” теми для старту контакту (наприклад, розпитати про братів чи сестер), після чого поступово переходити до складних запитань.
- Бути готовим до проявів опору, агресії або байдужості, зберігаючи спокійний і нейтральний тон.
- Уникати тем, що можуть спричинити сором чи агресію на початку розмови (проблеми з матір’ю, ув’язнення батька). Їх варто торкатися лише в контексті справи й обережно.
- Стежити за динамікою емоційного стану, передбачати паузи та можливість зняття напруги.

ТИПОЛОГІЯ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ

Особистість дитини, яка вчинила злочин, включає в себе певну систему ціннісно-психологічних властивостей: поглядів, переконань, інтересів та потреб, життєвих цілей та очікувань, інтелектуальних, емоційних, вольових особливостей та має, відповідно, певний тип поведінки. Звернення до типології поведінки може допомогти в прогнозуванні дій та поведінкових проявів дітей в статусі підозрюваних, у встановленні контакту з ними, обранні алгоритму взаємодії, що відповідно впливає на ймовірність отримання дитиною свідчень та їхню якість, особливо щодо кримінально значущої інформації.

Наразі можна визначити такі найпоширеніші типи:

- Тип I. Випадковий тип**
- Тип II. Ситуативний тип**
- Тип III. Поведінка соціальної дезадаптації / нестійкий тип поведінки**
- Тип IV. Усталена антисоціальна поведінка (або «правопорушення як звичка»)**
- Тип V. Емоційно нестабільна поведінка**
- Тип VI. Ідеологічно мотивована поведінка**
- Тип VII. Адиктивно зумовлений тип, або поведінка, заснована на адикції**
- Тип VIII. Груповий тип поведінки**

У нижченаведеній таблиці представлено основні типи поведінки дітей, які можуть потрапляти в сферу кримінальної юстиції:

ТИП І. ВИПАДКОВИЙ ТИП ПОВЕДІНКИ

Характеризується скоєнням правопорушень без попереднього планування чи чіткого мотиву – внаслідок збігу обставин, імпульсивних рішень або легковажності. Зазвичай це дії на тлі загалом позитивної спрямованості особистості, коли підліток не встиг усвідомити наслідки.

ОСОБЛИВОСТІ	ПРИЧИНИ	ПРИКЛАДИ
Правопорушення мають імпульсивний характер, скоєні без наміру, через певний збіг обставин. Зазвичай підлітки за такого типу поведінки не планують свої дії заздалегідь і можуть скоїти злочин лише через сприятливу ситуацію (випадок) або емоційний стан в момент вчинення правопорушення	Недостатній контроль емоцій, бурхливі емоційні реакції, такі як гнів, страх, злість або обурення, які можуть спонукати підлітка до скоєння злочину без попереднього обдумування наслідків	Випадок. Підліток може порушити закон, не плануючи цього заздалегідь, а лише під впливом, наприклад, несприятливої ситуації на дорозі, коли керував мопедом. Експериментування. Бажання спробувати нову для себе дію (азартні ігри, наркотики, крадіжку), не маючи стійкого наміру чи досвіду у правопорушеннях, а, радше, через цікавість або випадкові обставини. Пошук пригод. Часто підлітки можуть порушити закон не з наміром отримати вигоду, а з цікавості, бажання відчутти адреналін та не усвідомлюючи того, що такі дії є протиправними (наприклад, перевдягання на спір у торговельному центрі тощо)

ТИП II. СИТУАТИВНИЙ ТИП ПОВЕДІНКИ

Виникає у відповідь на несприятливу ситуацію чи зовнішній тиск. Для підлітків з нестійким характером злочин може бути швидкою реакцією на стрес або кризу, а не результатом довгострокових намірів.

ОСОБЛИВОСТІ	ПРИЧИНИ	ПРИКЛАДИ
Злочини виникають як реакція на конкретні обставини (конфлікти, захист себе чи інших), не мають довгострокових кримінальних намірів. Зазвичай підлітки, які скоюють ситуативні злочини, можуть повернутися до нормальної поведінки після змін обставин, в яких вони опинилися. Оскільки у більшості випадків їхні злочини є реакцією на конкретну ситуацію, яка змушує їх діяти поза межами правових норм	Емоційна нестабільність, тимчасова втрата контролю, пов'язана з психічним чи емоційним зривом (наприклад, сильний стрес, гнів або депресія); відсутність знань і навичок про адекватні та конструктивні стратегії вирішення конфліктів; економічні та матеріальні труднощі; агресія, як реакція на безвихідь; алкогольне чи наркотичне сп'яніння, яке знижує здатність адекватно оцінювати ситуацію та наслідки своїх дій	Імпульсивна дія. Підліток може вчинити правопорушення через раптовий емоційний сплеск – наприклад, у конфлікті, під час бійки чи у стані афекту. Реакція на спокусу. Підліток може порушити закон, не плануючи цього заздалегідь, а лише під впливом ситуації – наприклад, побачивши залишені гроші або незамкнені речі. Вплив середовища чи стану. У деяких випадках правопорушення може статися під дією алкоголю, наркотиків чи через перебування у певній компанії, яка підштовхує до ризикової поведінки. Наприклад, групове хуліганство або вандалізм під впливом інших осіб без первинної особистісної зацікавленості у вчиненні злочину тощо

ТИП ІІІ. ПОВЕДІНКА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ / НЕСТІЙКИЙ ТИП ПОВЕДІНКИ

Властива підліткам, які мають труднощі із засвоєнням соціальних норм і не повністю інтегровані у суспільство. Така поведінка проявляється у нестабільності, дрібних правопорушеннях, конфліктах з правилами, вона ще не є стійкою, проте без відповідного втручання може набути розвитку, що з часом призведе до серйозніших злочинів.

ОСОБЛИВОСТІ	ПРИЧИНИ	ПРИКЛАДИ
Зазвичай підлітки, які мають такий тип поведінки, заснований на соціальній дезадаптації, походять із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, де спостерігаються різні форми насильства, зловживання ПАР, байдужість до виховання, нехтування виконанням батьківських обов'язків. Дії таких підлітків часто є результатом внутрішніх конфліктів, відсутності підтримки з боку суспільства або нездатності контролювати свої емоції. Цей тип поведінки дітей має високий потенціал для соціальної реабілітації за умови усунення факторів дезадаптації	Відсутність позитивних моделей поведінки з боку батьків або оточення; зростання в середовищі злочинності чи маргінальних груп; вплив кримінального середовища; різні форми насильства (фізичне, психологічне, сексуальне, економічне); нехтування, зокрема яке полягає у нестачі базових ресурсів (їжа, житло, одяг, що змушує дітей шукати способи виживання, які часто виходять за межі закону); постійне відчуття «відкинутості», невизнання з боку інших; проблеми в школі, які призводять до ізоляції та формування асоціальних установок; низький рівень самоконтролю через відсутність навичок вирішення конфліктів; вживання ПАР є поширеним для підлітків з таким типом поведінки, адже вони шукають способи «втекти» від реальності	Хуліганство (наприклад, вандалізм, бійки в громадських місцях), крадіжки з метою отримання базових ресурсів або через вплив групи; злочини на ґрунті агресії (наприклад, напади через емоційні спалахи), незначні шахрайства (наприклад, обман у побуті або махінації для отримання коштів) тощо

ТИП IV. УСТАЛЕНА АНТИСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА (ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ЗВИЧКА)

Характеризується систематичним порушенням норм і агресивним ставленням до авторитетів. Для підлітка правопорушення стає частиною способу життя, проявом стійкої антисоціальної установки. Цей тип поведінки характеризується стійкою відмовою адаптуватися до прийнятих правил і суспільних норм.

ОСОБЛИВОСТІ	ПРИЧИНИ	ПРИКЛАДИ
Для підлітків, які практикують такий тип поведінки, характерний прокримінальний спосіб життя, коли злочини стають основним або єдиним джерелом доходу, ці діти не шукають законних способів заробітку, бо звикли діяти протиправно і не мають бажання розглядати інші, легальні способи заробітку, так само, як і способи власного розвитку і становлення, як особистості. Вони ідентифікують себе зі злочинним середовищем та цінностями. Мають негативне ставлення до закону, поліції та суспільних норм. Досить швидко повертаються до злочинної діяльності після винесених вироків суду, виконання заходів примусового характеру тощо, оскільки моральні принципи цих підлітків заміщені кримінальними поняттями, вони	Зростання в середовищі, де злочинність була нормою (наприклад сім'я, пов'язана з криміналом), відсутність соціальних моделей правильної поведінки; ранній початок криміналізації, слабка соціалізація – відсутність освіти відповідно до віку, соціального контролю, професійних навичок або бажання працювати; контакти з іншими прокримінальними особами, які сприяють закріпленню кримінальних навичок і формуванню деструктивної звички; багаторазовий досвід уникнення відповідальності або звикання до системи кримінального правосуддя	Рецидиви крадіжок (постійні крадіжки майна в магазинах, з квартир, в транспортних засобах), шахрайство (регулярні махінації, наприклад, із грошима, документами або обманом довірливих людей), організовані злочини (участь у злочинних групах, які займаються наркотрафіком, рекетом або контрабандою), насильницькі злочини (регулярні напади, розбої або вимагання) тощо

ОСОБЛИВОСТІ	ПРИЧИНИ	ПРИКЛАДИ
не відчувають провини за свої дії, зазвичай перебувають у прокримінальних групах (є активними учасниками або навіть керують ними). На відміну від імпульсивного типу поведінки, цей тип характерний для тих, хто ретельно обмірковує і планує свої дії, щоб мінімізувати ризики викриття		

ТИП V. ЕМОЦІЙНО НЕСТАБІЛЬНА ПОВЕДІНКА

Правопорушення за умови такого типу поведінки дитини зумовлені внутрішньою вразливістю, низьким рівнем самоконтролю, високою імпульсивністю. Це реакції на психологічний дискомфорт, стресові події чи зовнішній тиск складних життєвих обставин, пережитого насильства тощо.

ОСОБЛИВОСТІ	ПРИЧИНИ	ПРИКЛАДИ
Такий тип поведінки характерний для підлітків, які мають психічні чи емоційні розлади, що впливають на їхню поведінку, оскільки для таких підлітків характерні часті перепади настрою: від агресії та гніву до апатії або відчаю; низька здатність стримувати емоції, що часто	Несприятливе середовище виховання (насильство, відсутність підтримки, емоційна холодність), надмірний контроль або, навпаки, повна відсутність виховання, травматичні події в дитинстві, такі як розлучення батьків, втрата близьких, жорстоке поводження; висока емоційна	Агресивні напади чи неконтрольовані дії (бійки, хуліганство, завдання тілесних ушкоджень), крадіжки (часто імпульсивні без чіткого планування), вандалізм (пошкодження майна, малювання графіті тощо, як спосіб самовираження), втеча з дому або школи, що

ОСОБЛИВОСТІ	ПРИЧИНИ	ПРИКЛАДИ
призводить до імпульсивних вчинків. Вони можуть проявляти агресію навіть через незначні причини. В них можуть спостерігатися когнітивні труднощі (проблеми з увагою, навчанням), діагностовані психічні захворювання, такі як тривожний розлад, депресія, розлади поведінки або навіть ранні прояви психопатії. Поведінці таких дітей може бути характерна непередбачуваність	збудливість, низький рівень стресостійкості; нейропсихологічні особливості (наприклад, дисбаланс у роботі лобних долей мозку, що відповідають за контроль поведінки); нерозвинені навички управління емоціями та вирішення конфліктів, схильність до уникання відповідальності та пошуку “легких рішень”; вплив шкільного середовища (булінг або виключення з соціального життя через неприйняття однолітками, невдачі в навчанні, які спричиняють відчуття безпорадності та зниження самооцінки); «погане» оточення (друзі, які залучають до злочинів), вплив соціальних медіа чи ігор, які пропагують насильство; наявність психічних хвороб, травматичного досвіду тощо	часто супроводжується дрібними правопорушеннями (наприклад, крадіжки їжі чи грошей), шантаж або знущання (особливо у випадках, коли підліток намагається утвердитися серед однолітків) тощо

ТИП VI. ІДЕОЛОГІЧНО МОТИВОВАНА ПОВЕДІНКА

Скоєння протиправних дій під впливом ідей, переконань чи групових цінностей (політичних, релігійних, національних). Для підлітків у пошуку ідентичності така поведінка може стати способом самоствердження, особливо під впливом радикальних груп.

ОСОБЛИВОСТІ	ПРИЧИНИ	ПРИКЛАДИ
Така поведінка зумовлена впливом ідеології чи екстремістських переконань. Підлітки, які мають таку поведінку, також мають схильність до категоричного мислення (“чорно-біле” сприйняття світу) та низьку критичність до інформації, їм характерне «сліпе» наслідування авторитетів; виражене деструктивним способом бажання самоствердитися або знайти своє місце в суспільстві	Низька самооцінка, схильність до агресії, невміння конструктивно висловлювати свої емоції; потреба у “геройському” образі чи протесті проти суспільства; вплив радикальних груп, недостатній критичний підхід до інформації; брак просвіти щодо толерантності та гуманістичних цінностей; виховання у сім’ях з екстремістськими поглядами; відсутність емоційного контакту з батьками або через їхнє байдуже ставлення до власних дітей; вплив ЗМІ та інтернет-простору, пропаганда насильницьких ідей через соціальні мережі та радикальні форуми; можливість анонімного поширення ідеологічного контенту	Участь у масових заворушеннях чи пропаганда ненависті; напади на людей або групи осіб з етнічних, релігійних чи соціальних мотивів; фізичне насильство, погроми, акти вандалізму; псування майна, нанесення образливих написів чи символів (свастики, антидержавних гасел); підпали, руйнування пам’ятників, культових споруд; вибухи, загрози чи інші дії з метою залякування населення; агресивна поведінка під час політичних мітингів, демонстрацій або протестів; кіберзлочини – поширення пропаганди в інтернеті, зломи сайтів, публікація погрозливих матеріалів тощо

ТИП VII. АДИКТИВНО ЗУМОВЛЕНИЙ ТИП, АБО ПОВЕДІНКА, ЗАСНОВАНА НА АДИКЦІЇ

Правопорушення, пов'язані із залежностями (алкоголь, наркотики, азартні ігри, інтернет тощо). Такі дії зумовлені потребою задовольнити залежність чи втратою контролю під її впливом.

ОСОБЛИВОСТІ	ПРИЧИНИ	ПРИКЛАДИ
Підлітки, які мають такий тип поведінки, скоюють злочини для отримання коштів на наркотики, алкоголь, ставки в азартних іграх чи інші залежності. Підлітки з адиктивною поведінкою – це вразлива категорія молоді, яка потребує комплексної підтримки. Їхня злочинна поведінка є наслідком не лише залежності, але й комплексу соціальних та психологічних проблем, що часто є кореневими для розвитку адикції	Адиктивна поведінка (нав'язливе, патологічно сильне бажання здійснювати дії, що призводять до певного психічного стану, найчастіше до розслаблення, задоволення, заспокоєння), обумовлюється генетичною чи нейробіологічною вразливістю, а також комплексом соціально-психологічних та соціально-педагогічних причин, які також становлять тло і для інших форм девіантної поведінки. Окрім того, високий рівень тривожності, депресії агресії або інших характеристик, що набувають свого розвитку через адикцію, втрата моральних орієнтирів через зміну структури особистості (наприклад, внаслідок вживання психоактивних речовин) тощо, можуть штовхати	Крадіжки (в сім'ї, друзів, з магазинів, вуличні грабежі), зберігання та продаж заборонених речовин для отримання грошей на “дозу” чи для задоволення потреб через інші залежності; скоєння протиправних дій у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння; пошкодження майна, бійки та інші акти агресії; отримання грошей через дрібне шахрайство або продаж вкрадених речей; проституція; обман з метою отримання коштів (наприклад, “позичити” гроші у знайомих, знаючи, що їх не повернуть); напади з метою заволодіння грошима або речами, хуліганство (агресивна поведінка в стані сп'яніння, наприклад бійки, псування майна або порушення громадського порядку), вандалізм (пошкодження чужого майна, графіті, псування громадських місць у

ОСОБЛИВОСТІ	ПРИЧИНИ	ПРИКЛАДИ
	підлітків до хуліганських або насильницьких дій. Окрім того, нестійкість емоцій – часті перепади настрою, які впливають на поведінку, відчуття самотності, потреба у “втечі від реальності”; слабкий самоконтроль, низька самооцінка, знижена емпатія (втрачають здатність враховувати почуття інших людей через постійне зосередження на своїх потребах); складнощі в спілкуванні з ровесниками та дорослими підсилюють соціальне неблагополуччя та поглиблюють ізоляцію, відповідно сильнішим стає вплив асоціально спрямованих однолітків або кримінального середовища	стані емоційного збудження або під впливом психоактивних речовин) тощо

ТИП VIII. ГРУПОВИЙ ТИП ПОВЕДІНКИ

Злочинна поведінка, що відбуваються у складі групи, часто є наслідком бажання належати до спільноти та слідуванням за авторитетною для підлітка особою. В умовах групи підліток відчуває більшу сміливість і меншу індивідуальну відповідальність. Бажання належати до групи однолітків часто переважає над особистими моральними обмеженнями.

ОСОБЛИВОСТІ	ПРИЧИНИ	ПРИКЛАДИ
Скоєння злочинів у складі групи, групова динаміка часто знижує відчуття відповідальності, за свої дії, оскільки провина “розподіляється” між усіма. Ефект “анонімності” групи може знижувати моральні обмеження. Говорячи про «груповий» тип, досить часто йдеться про організовані злочинні групи, представники яких, зазвичай, на допитах поведуться зухвало, демонстративно показуючи своє небажання до співпраці з правоохоронними органами. Із самого початку допиту вони вступають у конфлікт зі слідчим та іншими присутніми особами (психолог, законний представник, в цьому випадку, не є виключенням).	Неблагополучна сім’я, відсутність уваги, любові, підтримки, контролю з боку батьків / значущих дорослих; життя у криміногенному районі, де злочинність є “нормою»; спілкування з однолітками, які вже мають кримінальний досвід; низька самооцінка, бажання належати до групи; схильність до наслідування поведінки авторитетних осіб; схильність до ризику, бажання випробувати межі дозволеного та утвердитися перед однолітками, актуалізована потреба у визнанні, бажання бути “своїм” у компанії, завоювати авторитет чи повагу; відчуття несправедливості чи бідності може мотивувати підлітків до злочинів, щоб “відновити баланс”; слабкий розвиток	Хуліганство (масові бійки, пошкодження майна, агресивна поведінка в громадських місцях), грабежі і розбої (напади на перехожих, відбирання грошей, телефонів чи інших цінностей), шахрайство, крадіжки (спільні крадіжки в магазинах, на ринках, у транспорті або житлових будинках), організоване викрадення, вандалізм (псування будівель, транспорту, знищення об’єктів інфраструктури, графіті, розбивання вікон), булінг і насильство (фізичне або психологічне знущання над жертвами, часто з відеозаписами для демонстрації в соціальних мережах), організовані злочини (деякі підліткові групи можуть виконувати завдання дорослих злочинних угруповань, наприклад, у торгівлі наркотиками чи

ОСОБЛИВОСТІ	ПРИЧИНИ	ПРИКЛАДИ
Це може проявлятися у відмові давати показання по суті, свідомо неправдиво свідчити, спробах «заплутати» слідство тощо. Групова злочинність серед підлітків є серйозною соціальною проблемою, яка потребує комплексного підходу. Важливо розуміти, що більшість підлітків, які вчиняють злочини у групі, можуть бути реабілітовані за умови правильної роботи з їхнім оточенням, батьками та психологічними установками	самоконтролю та критичного мислення; прагнення самоствердитися; підкорення неписаним правилам групи (“своїм” не можна відмовляти) та/або авторитету лідера, який зазвичай є більш досвідченим або харизматичним; через страх бути відкинутими або з бажання отримати схвалення, для підвищення статусу в групі; злочини, вчинені заради помсти або з метою з’ясування стосунків, коли групи підлітків об’єднуються для фізичного насильства проти суперників, булерів або конкурентів; вчинення протиправних дій заради матеріального збагачення – колективні крадіжки, грабежі чи інші злочини для отримання грошей або цінностей	“наведенні” на об’єкти), сплановане групове вбивство тощо

Використання і врахування типології поведінки, можливість індивідуально підходити до аналізу поведінки та дотримання найкращих інтересів дітей у конфлікті з законом до, під час та після завершення слідчих дій, сприяє:

- дотриманню стандартів правосуддя, дружнього до дитини;
- якісному збору доказової бази на досудовому етапі розслідування;
- ефективнішій співпраці з такими дітьми (дає змогу встановлювати контакт, вибудовувати продуктивну, предметну комунікацію, отримувати кримінально значущу інформацію тощо) та вибору дієвої стратегії взаємодії з конкретною дитиною (індивідуальний підхід) під час залучення до слідчих дій;
- виявленню факторів впливу на дитину та формуванню надалі алгоритмів їх мінімізації і подолання;
- у визначенні міри відкритості дитини у взаємодії з правоохоронними органами;
- у наданні необхідних рекомендацій (зокрема із зазначенням певних реабілітаційних, профілактичних програм).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурбело Б. А. Вивчення особистості неповнолітнього обвинуваченого. Форум права. 2011. №1. С. 159-162.
2. Комплексне оцінювання системи правосуддя, дружнього до дитини, в Україні. Л. Гриценко, Д. Селіцкі, А. Філіпішина, А.Черноусов, за заг. ред. О. Калашник. Київ, 2024. 145 с.
3. Сизоненко А. С. Характеристика неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення. № 3-3021. С. 37-44.
4. <http://univer.nuczu.edu.ua/e-books/leps/09.htm> (дата звернення 08.11.2024).
5. Закон України «Про юстицію, дружню до дитини». Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/J105355A> (дата звернення 27.01. 2025, 08.01.2025).
6. Кримінальна відповідальність неповнолітніх. Режим доступу: http://school59.edu.kh.ua/dlya_uchnv/kriminaljna_vidpovidalnistj_nepovnolitnih/ (дата звернення 27.01.2025).
7. Юридична газета online. Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/golovna/v-yakih-vipadkah-za-kriminalni-pravoporushennya-vidpovidalnist-nastae-z-11-rokiv.html> – дата звернення 20.12.2024.
8. Правопорушення і злочини дітей: кримінальна та адміністративна відповідальність дітей та їх батьків. Режим доступу: <https://olgopilska-gromada.gov.ua/news/1620719404/> (дата звернення 08.01.2025).
9. Правовий статус дитини. Режим доступу: <https://www.hsa.org.ua/blog/pravovyj-status-dytyny> (дата звернення 24.01.2025).